

ТЕОРІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ У РІЧИЩІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ГРАМАТИКИ

Андрушенко О. Ю.

ВСТУП

Сучасна теорія інформаційної структури (ІС) речення досліджує принципи організації та розподілу інформації у реченні або у висловленні відповідно до ситуації у дискурсі, що пов'язано з вивченням мови як живого організму, представленого мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації¹. У нашому дослідженні використовується саме термін «інформаційна структура», проте залежно від наукової парадигми застосовують інші поняття: «актуальне членування речення»², «функціональна перспектива речення»³, «тема-рематичні відношення»⁴, «пакування інформації»⁵ тощо. Проблематику ІС відображено у працях науковців різних шкіл та напрямів, таких як функціоналізм^{6, 7}, генеративна лінгвістика^{8, 9} та теорія дискурсу¹⁰. Із-поміж головних завдань під

---

¹ Dehe N. *Particle Verbs in English: Syntax, Information Structure, and Intonation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2002. 305 p.

² Mathesius V. *Funkční lingvistika Sborník přednášek pronesených na Prvém sjezdu československých profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3–7. dubna 1929*. P. 118–130.

³ Firbas J. *Functional Sentence Perspective and Spoken Communication*. Cambridge: CUP, 1992. 240 p.

⁴ Adam M. *Structural Dichotomy in the Theory of Functional Sentence Perspective. The Prague School and Theories of Structure* / ed. by M. Procházka, M. Malá and P. Šaldová. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht Unipress, 2010. P. 129–42.

⁵ Vallduvi E. *The Informational Component*. Doctoral Dissertation. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1990. 217 p.

⁶ Halliday M. Notes on Transitivity and Theme in English. *Journal of Linguistics* 3. 1967. Part 1 and 2. P. 37–81, 199–244.

⁷ Hajičová E., Sgall P. Degrees of Contrast and the Topic-Focus Articulation. *Information Structure – Theoretical and Empirical Aspects* / ed. by A. Steube. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2004. P. 1–13.

⁸ Reinhart T. *Interface Strategies: Optimal and Costly Computations*. Cambridge MA: MIT Press, 2006. 340 p.

⁹ Rizzi L. Locality and Left Periphery. *Structures and Beyond – The Cartography of Syntactic Structures* / ed. by A. Belletti. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 223–251.

час дослідження ІС є виявлення взаємозв'язку між лінгвістичною формою й ментальним станом мовця і слухача, тобто увагу сфокусовано на одночасному вивченні формального й комунікативного аспектів мови та на тому, як вони реалізуються на лексичному, фонологічному, граматичному і текстуальному рівнях. Тривають дискусії щодо рівнів реалізації ІС, уточнення потребує вивчення кореляції компонентів ІС (дане/нове, тема/рема (топік/коментар) та фокус/фон), а також їх різновидів. Широке коло питань, окреслених у процесі дослідження інформаційної структури англійського речення, спонукає нас ретельно проаналізувати функціональні підходи та методи у царині ІС, зосередившись на їхніх перевагах і недоліках.

Витоками теорії ІС речення є праці французьких граматистів логічного напрямку XVIII ст. (Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Ш. Бато). Фундатором теорії ІС речення також вважають Г. Вейля, який запропонував розрізнити два типи «прогресій» у дискурсі, відповідно до того, яка з частин досліджуваного речення є вихідною точкою для наступного¹¹. Із ранніх досліджень ІС варто згадати й теорію Г. фон дер Габеленца, який під час вивчення загальних властивостей системи мови започаткував поняття «психологічний суб'єкт» та «психологічний предикат»¹². Окреслені вище теорії стали основою для розвитку окремого напрямку у чеській лінгвістичній школі, що сфокусувався на клаузах не як на окремих одиницях, а на таких, що функціонують у тексті.

1. Інформаційна структура у теорії Працької лінгвістичної школи

Дослідження мови представниками Працької школи продовжило традицію, започатковану ще Ф. де Соссюром, який розмежував поняття *language* та *parole*¹³. Зміна акцентів на дослідження

---

¹⁰ Krifka M. Basic Notions of Information Structure. *Acta Linguistica Hungarica*. 2008. Vol. 55. № 3/4. P. 243–276.

¹¹ Hajičová E. Information Structure from the Point of View of the Relation of Function and Form. *The Prague School and Theories of Structure* / ed. by M. Procházka, M. Malá, P. Šaldová. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2010. P. 111.

¹² Hajičová E. Topic/Focus Related Research. *The Prague School of Structural and Functional Linguistics: A Short Introduction* / ed. by Ph. Luelsdorff, Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1994. P. 245–275.

¹³ Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / под ред. Р.О. Шор. Москва : Юрайт, 2019. 303 с.

функціонального, а не формального аспекту речення призвела до появи нового напрямку, який дістав назву «актуальне членування речення» (АЧР) та пов'язаний з ім'ям В. Матезіуса¹⁴. У подальшому цей напрям у чеській традиції, відомий також як «функціональна перспектива речення» (ФПР), був розвинений Я. Фірбасом¹⁵. Концепції В. Матезіуса та Я. Фірбаса співпадають у розмежуванні компонентного складу АЧР залежно від ступеня представлення інформації; також доволі часто схожа теоретична основа інтерпретації у цілому, незважаючи на розбіжність у термінології. Підтвердженням цього є дефініція Я. Фірбаса ключового поняття його теорії: «Під функціональною перспективою речення, котру часом називають актуальним аналізом речення, актуальним членуванням речення або контекстуальною організацією речення, ми розуміємо склад елементів речення з погляду конкретної ситуації, тобто з погляду контексту, як вербального, так і ситуативного»¹⁶. Проте важливим здобутком концепції науковця є його розроблення теорії комунікативного динамізму, що дістала подальший розвиток у дослідженні комунікативної структури речення та АЧР зокрема¹⁷.

Актуальне членування речення тісно пов'язане з темарематичним поділом його елементів. Зазначимо, що поняття *Thema* та *Rhema* уперше були введені в науковий обіг німецьким дослідником *Amman* у 1928 р., тоді як А. Марті був першим чеським лінгвістом, який використовував їх під час опису власної концепції філософії мови¹⁸. Проте, як відомо, саме В. Матезіус почав використовувати ці терміни у своїй лінгвістичній парадигмі, досліджуючи речення не як окремі одиниці, а як зв'язані між собою єдності у мовленні. Наголосивши на необхідності аналізу функціональної перспективи речення, він сфокусував увагу на вивченні взаємодії форми, функції та значення¹⁹. Отже, систему мови почали розглядати як суму можливостей, доступну носіям

---

¹⁴ Mathesius V. (1929) Вказана праця.

¹⁵ Firbas J. Вказана праця. 1992.

¹⁶ Firbas J. Thoughts on the Communicative Function of the Verb in English, German and Czech. *Brno Studies in English*. 1959. Vol. 1. P. 34.

¹⁷ Слюсарева Н.А. Категориальная основа темарематической организации предложения. *Вопросы языкознания*. 1986. № 4. С. 3–15.

¹⁸ Hajičová E. Вказана праця. 1994. С. 245.

¹⁹ Ping A. Theme and Rheme: An Alternative Account (European University Studies). Bern ; Berlin : Peter lang 2004. P. 45.

однієї мовної спільноти в певний час та в означеному місці, які обслуговують процес комунікації за допомогою мовлення та можуть бути ідентифіковані шляхом реалізації в окремих висловлюваннях²⁰. У такий спосіб була здійснена спроба розмежувати речення як граматичну (семантичну) структуру і фактичне його використання та функціонування в мовленнєвому акті у вигляді висловлювання (формулювання, повідомлення, комунікації). Увівши поняття «актуальне членування речення» (що дістало назву ІС речення у представників інших лінгвістичних шкіл), В. Матезіус наголосив на дослідженні різних його типів з урахуванням ситуації. Зазначалося, що кожне речення має «тему» та власне її «оголошення» («рему»), які були визначені у такий спосіб: 1) «початкова точка для висловлення» або 2) «суть висловлення», «що мовець говорить по відношенню до початкової точки висловлення»²¹, тобто «те, про що відомо або принаймні очевидно в окремій ситуації, та з чого виходить мовець»²². Варто зауважити, що таке неоднозначне визначення терміна «тема», запропоноване В. Матезіусом, стало предметом суперечок серед різних напрямів в межах функціоналізму, оскільки під час визначення теми речення науковці послуговувалися або ж виключно першою дефініцією (Лондонська школа), або ж дотримувалися другого визначення (Празька та Нідерландська школи). З погляду сучасної системної функціональної граматики перше визначення теми В. Матезіуса скоріше описує рівень даності елемента у дискурсі, тобто це те, що очевидно для учасників процесу комунікації (рівень інформаційної структури)²³, тоді як друге визначення стосується реляційно-семантичної концепції теми (тематична структура)²⁴. Більш послідовним при цьому є розуміння реми – «це те, що говорить мовець про тему»²⁵.

---

²⁰ Daneš F. Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text. *Papers on Functional Sentence Perspective* / ed. by F. Danes. Berlin : Mouton de Gruyter, 2015. P. 106–129.

²¹ Daneš F. Вказана праця. 2015.

²² Firbas J. On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis. *Linguistics de Prague*. 1964. Vol. 1. P. 268.

²³ Hasan R., Fries P.H. Reflections on Subject and Theme: An Introduction. *On Subject and Theme: A Discourse Functional Perspective* / ed. by R. Hasan, P.H. Fries. Amsterdam : John Benjamins, 1995. P. xiii–xiv.

²⁴ Gómez-González M.A. The Theme-Topic Interface: Evidence from English. Amsterdam : John Benjamins, 2001. P. 96.

²⁵ Daneš F. On Prague School Functionalism in Linguistics. *Functionalism in Linguistics* / ed. by R. Dirven, V. Fried Amsterdam : John Benjamins, 1987. P. 24.

Досліджуючи речення у такий спосіб, В. Матезіус сфокусувався на взаємодії теми/реми висловлення з аранжуванням його елементів²⁶.

Головними здобутками підходу В. Матезіуса під час порівняння різних мов за своєю структурою є те, що залежно від синтаксичної будови мови порядок аранжування елементів в реченні може тісно чи іншою мірою бути чутливим до тема-рематичної організації клаузи. Так, наприклад, було виявлено, що для чеської мови порядок слів тісно залежить від АЧР, тоді як в англійській мові порядок слідування компонентів речення корелює здебільшого з його граматичною структурою.

Ідеї науковців Празького лінгвістичного гуртка знайшли відбиток у радянській та пострадянській традиціях, а саме досліджувалася відповідність синтаксичного та актуального членування речення в російській²⁷, німецькій²⁸, англійській²⁹ та українській мовах³⁰. У сучасних дослідженнях увагу сфокусовано на окремих засобах тема-рематичного маркування, таких як: порядок слів³¹, частки³², інтонація³³; взаємодія інтонації та жанру тексту, комунікативної установки³⁴, обставини³⁵, артиклі³⁶, а також

---

²⁶ Thomas M. Formalism and Functionalism in Linguistics: The Engineer and the Collector. New York : Routledge, 2021. 118 p.

²⁷ Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. Москва : ФЛИНТА, 2011. 240 с.

²⁸ Крушельницкая К.Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. Москва : ЛКИ, 2008. 272 с.

²⁹ Падучева Е.В. Коммуникативная структура и линейно-акцентные преобразования предложения (на материале русского языка). *Архитектура клаузы в параметрических моделях: синтаксис, информационная структура, порядок слов* / под. ред. А.В. Циммерлинг, Е.А. Лютикова. Москва : Языки славянской культуры, 2016. С. 25–75.

³⁰ Загнітко А. Монастирецька Г. Лінгвістика тексту. Донецьк : ДонНУ, 2009. 164 с.

³¹ Сиротинина О.Б. Порядок слов в русском языке. Москва : Либроком, 2013. 176 с.

³² Мельчук И.А. Язык: от смысла к тексту. Москва : Языки славянской культуры, 2012. 176 с.

³³ Янко Т.Е. Коммуникативные стратегии русской речи. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 384 с.

³⁴ Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва : Эдиториал УРСС, 2009. 352 с.

³⁵ Гуревич В.В. Теоретическая грамматика английского языка. Сравнительная типология английского и русского языков. Москва : ФЛИНТА, 2017. 168 с.

лексико-граматичні засоби (займенники, використання власних назв, сама семантика дієслова³⁷), проте такі дослідження не набули системного характеру.

Послідовники В. Матезіуса, зокрема Ф. Данеш, дійшли висновку, що неможливо чітко розмежувати тему та рему, припустивши, що існують певні перехідні елементи, або ж завдяки граматичним і семантичним правилам тема та рема доволі тісно переплітаються між собою³⁸. Тому, окрім запропонованого поділу на тему і рему, вони виокремлюють третій компонент, назвавши його «переходом», який насамперед складається з дієслова (темпоральний і модальний експоненти)³⁹, а отже, значна роль відводиться семантичному змісту дієслова та його семантичній реалізації як основному чиннику. Це надає змісту висловлювання певної комунікативної орієнтації, яка може бути нейтралізована або підсилена залежно від контексту та лінійної модифікації. Також під час вивчення ФПР запропоновано враховувати різні рівні комунікативного динамізму (КД) – «ступінь внеску елемента в розвиток комунікації»⁴⁰. Так, тема має найнижчий ступінь КД, а за умови її відсутності найнижчий ступінь КД матиме перший елемент, що не є темою. Дієслово має середній ступінь, а рема – найвищий ступінь комунікативного динамізму. Ступені КД визначаються взаємодією факторів ФПР, задіяних в їх розподіленні, таких як лінійна модифікація, контекст та семантична структура. Ступінь КД речень можна визначити завдяки взаємодії з ФПР-факторами: власне тема (ThPr) – діатема (DTh) – власне перехід (TrPr) – перехід (Tr) – рема (Ph) – власне рема (RhPr)⁴¹. У табл. 1 схематично представлено комунікативні одиниці, а розмір крапок позначає ступінь їх КД.

---

³⁶ Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1981. 285 с.

³⁷ Шелякин М.А. Функциональная грамматика русского языка. Москва : Русский язык, 2001. 288 с.

³⁸ Daneš F. An Instance of Prague School Methodology: Functional Analysis of Utterance and Text. *Method and theory in linguistics* / ed. by P.L. Garvin. The Hague : Mouton, 1970. P. 135.

³⁹ Hajičová E. Вказана праця. 1994. С. 246.

⁴⁰ Firbas J. Collected Works of Jan Firbas: Volume One (1951–1967) / edited by A. Svoboda, J. Chamonikolasová, L. Urbanová. Brno : Masaryk University Press, 2010. 384 p.

⁴¹ Firbas J. Вказана праця. 1992. С. 15–17.

Таблиця 1

Схематичний аналіз ФПР речення

ThPr	DTh	Tr	TrPr	Rh	RhPr
•	•	•	•	•	•

А. Свобода⁴², своєю чергою, розширив поняття «діатема», що в сучасній лінгвістиці співвідносять із «контрастним топіком»⁴³. Вона має такі характеристики:

(а) тематичний елемент, що несе найвищий ступінь КД;

(б) тимчасовий центр епізоду, щойно представлений або щойно вибраний носій якостей;

(в) те, що В. Матезіус називав «центром теми».

У запропонованих характеристиках діатеми незрозумілими є критерії її розмежування з темою. Зокрема, проблематичними у цьому разі є висловлювання, яке містить лише один елемент, що належить до теми. У таких випадках цей єдиний елемент повинен бути маркований або як діатема, або як власне тема залежно від тих якостей, якими він наділений. Уточнення потребували також визначення переходу та власне переходу (особливо коли відсутні допоміжні дієслова в мові), а також реми та власне реми. Вивчаючи еліпсис та займенники, А. Свобода вважає, що важливим критерієм для ідентифікації діатеми є розгляд взаємодії іменних груп, займенників, еліпсованих конструкцій тощо⁴⁴. Таким чином, поняття діатеми належить не до синтагматичного, а до парадигматичного рівня, тобто під час аналізу тема-рема-тичних відношень має місце змішування двох мовних рівнів.

Незрозумілою залишилася також роль дієслова як перехідного компонента між темою і ремою, оскільки цей елемент висловлення має певне комунікативне навантаження, а отже, може входити до складу теми або реми.

Під час аналізу тексту вибір теми не є випадковим. Так, увівши термін «тематична прогресія» (ТП), що передбачає вибір і

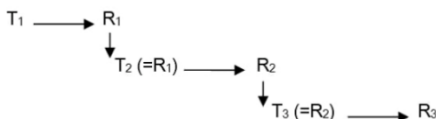
⁴² Svoboda A. České slovosledné pozice z pohledu aktuálního členění. *Slovo a slovesnost*, ročník 45, číslo 1. 1984. S. 22–34.

⁴³ Koktova E. *Word-Order Based Grammar*. Berlin: Walter de Gruyter, 1999. P. 44.

⁴⁴ Svoboda A. *Diatheme. A Study in Thematic Elements, Their Contextual Ties, Thematic Progressions and Scene Progressions Based on a Text from Aelfric*. Brno : Univ. J.E.Purkyně, 1981. P. 6.

аранжування та ієрархію тем висловлювання, а також їх зв'язок з гіпертемою, Φ . Данеш запропонував три типові схеми розгортання теми у дискурсі з урахуванням попереднього контексту⁴⁵:

1) Проста лінійна ТП, в якій рема попередньої клаузи є темою наступної клаузи (рис. 1).

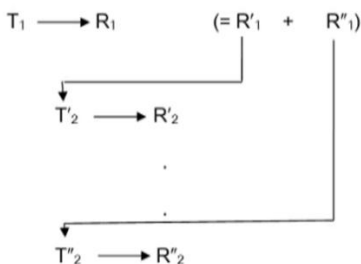
Рис. 1. Проста лінійна тематична прогресія

2) ТП з наскрізною темою, за якої теми клауз повторюються (рис. 2).

Рис. 2. Тематична прогресія з наскрізною темою

3) ТП з похідними темами, коли теми у низці речень пов'язані з похідною темою, вибір якої залежить від екстралінгвістичних чинників, що впливають на предмет, про який йдеться в дискурсі. Такий вид теми також дістав назву «тема-рема-тичне розщеплення»⁴⁶ (рис. 3).

Рис. 3. Тема-рема-тичне розщеплення

⁴⁵ Daneš F. Вказана праця. 1970. С. 137.

⁴⁶ Daneš F. (Ed). Papers on Functional Sentence Perspective. The Hague : Mouton, 1974. 222 p.

Ідея виокремлення різних типів тематичних прогресій у дискурсі, на нашу думку, актуальна і для визначення елементів, які представляють тему у реченні, оскільки розуміння контексту поза реченням при цьому є визначальним. Такий аналіз нерозривно пов'язаний із поняттям даності/новизни інформації, яка є важливим аспектом для сприйняття її слухачем, оскільки вона може бути ймовірно відомою з попереднього контексту або такою, яку легко відтворити. Тому вбачається важливою спроба, здійснена науковцями Празького лінгвістичного гуртка, розмежувати поняття теми/реми та даного/нового, хоча такі дослідження й не мали системного характеру⁴⁷. Даність становить «точку відправлення» для висловлювання, пов'язуючи його з контекстом. Ту частину висловлювання, що є невідомою, називають «ноюю інформацією»⁴⁸. Фактично, на думку празьких функціоналістів, ці два аспекти перспективи речення нерідко збігаються (тема – стара, рема – нова інформація). В. Матезіус також указував на загальну тенденцію побудови висловлювання у такий спосіб, щоб стара інформація передувала новій. Така стратегія орієнтована на слухача (об'єктивний рух). Науковець зазначав, що існує також так званий «суб'єктивний» рух думки. У цьому разі нове (рема) передує старому (темі), а мовець не звертає уваги на слухача, будуючи речення так, як він вважає найважливішим для себе⁴⁹. У сучасних лінгвістичних студіях під час вивчення маркованого та немаркованого порядку слів послуговуються термінами *Topic First Principle* та *Focus First Principle*. Останній принцип доволі поширений в усіх мовах світу, а в мовах SVO-типу він зазвичай визначає марковану дистрибуцію фокусу⁵⁰.

Більш чітке розмежування тема-рема-тичних відношень та даності-новизни інформації міститься у працях Ф. Данеша⁵¹, який визначає два аспекти ФПР: 1) те, про що говориться в реченні (тема), та те, що про тему оголошується (рема); 2) зв'язок висловлення з контекстом або ситуацією та іншим аспектом аналізу – оголошення нової інформації

---

⁴⁷ Hajičová E. Вказана праця, 1994.

⁴⁸ Daneš F. Вказана праця, 1974.

⁴⁹ Gómez-González M.A. Вказана праця, 2001. С. 64.

⁵⁰ Sornicola R. Interaction of Syntactic and Pragmatic Factors on Basic Word Order in the Languages of Europe. *Pragmatic Organization of Discourse in the Languages of Europe* / ed. by G. Bernini, M. L. Schwartz. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2011. P. 426.

⁵¹ Daneš F. Вказана праця. 1970.

(у наших термінах – даність та новизна інформації для дискурсу). Контекстуальний та тематичний аспекти також представлені у дослідженнях Е. Бенеша⁵², який наголошував на тому, що тема може бути «невідомою», про що свідчить, наприклад, використання неозначеного артикля, як-от у реченні (1).

(1) A girl broke a vase.

Із іншого боку, рема може бути відомою інформацією, хоча й не представленою у попередньому дискурсі (примітка: у нашому дослідженні така інформація належить до загальних знань мовця і слухача). Наприклад:

(2) [...] that t is only god that forgeueth synnes: and so the apostles forgeue the not (The letters whyche Iohan Ashwell ..., ex. from EEBO)

Вирішальним аргументом на користь автономії тематичного членування та даності/новизни інформації є те, що попередній контекст не завжди є вирішальним під час вибору теми чи реми речення. Доцільно також зауважити, що у розумінні представників Празького лінгвістичного гуртка поняття *дане* та *нове* і т. д. мають сенс лише в ситуації комунікації. На думку деяких дослідників⁵³, це не зовсім правильно, оскільки ці поняття є важливими для послідовного розвитку ідей у процесі мислення. Окрім того, розмежування у клаузі актуалізованої та неактуалізованої інформації потребує уточнення, що є можливим за допомогою формальних методик аналізу.

Спроби формалізації ранніх ідей празьких науковців знаходимо у працях послідовників цього напрямку (P. Sgall, E. Hajičová та J. Panevova), які досліджують членування теми-реми, а в їх термінах топіка-фокусу у вигляді структурування логіко-семантичних пропозицій^{54, 55}, наголошуючи на тому, що варто враховувати контекстуальну прив'язку і навіть структурування сфери дискурсу в певній часовій площині висловлювання, а також просодію⁵⁶.

---

⁵² Beneš E. On Two Aspects of Functional Sentence Perspective. *Travaux linguistiques de Prague*. Prague : Academia. 1968. Vol. 3. P. 267–274.

⁵³ Слюсарь Н.А. На стыке теорий: грамматика и информационная структура в русском и других языках. Москва : Эдиториал УРСС, 2009. С. 13–14.

⁵⁴ Gómez-González M.A. Вказана праця, 2001. С. 75.

⁵⁵ Ping A. Вказана праця, 2004. С. 57.

⁵⁶ Hajičová E. Theoretical Description of Language as a Basis of Corpus Annotation: The Case of Prague Dependency Treebank. *Prague Linguistic Circle Papers*. Vol. 4 / ed. by E. Hajičová, P. Sgall, J. Hana. Amsterdam : John Benjamins, 2002. P. 116.

Так, Р. Sgall запропонував систему тестів для розмежування теми/реми (топіка/коментаря в термінах науковця), наводячи приклад (3) зі словом BOOK у наголошеній позиції.

(3) Father reads a BOOK.

Речення (3) може бути відповіддю на такі запитання: *What does father read? What does father do?* Проте (3) не може слугувати відповіддю на запитання: *Who reads a book?*, оскільки в такому разі іменник *FATHER* має бути інтонаційним центром висловлювання. Проте під час аналізу природних мов такі тести виявилися обмеженими, ґрунтуючись чисто на інтуїтивному критерії. Попри здійснені спроби формалізації бази для окреслених текстів проблемним виявляється описати інші типи речень, що не належать до розповідних. Перепоною для коректного застосування системи тестів слугує також наявність у мові певного типу компонентів, відомих в англійській мові як *embedded elements*⁵⁷. Напр.:

(4) Jane met the teacher of LATIN

(5) Who did Jane meet?

(6) Which teacher did Jane meet?

Речення (4) може бути прийнятною відповідь як для запитання (5), так і для запитання (6), що призводить до «двоякого» маркування фокусу: у першому випадку це *the teacher of Latin*, у другому – лише фраза *of Latin*. Труднощі подібного плану обмежують використання методу питання-відповіді у певних клаузах, проте можуть застосовуватися у разі, коли фокус речення є однозначним у трактуванні. Такий підхід працює для сучасних мов, оскільки за наявності аудіозаписів носіїв мови або завдяки методиці анкетування можна визначити інтонацію у реченні, а отже, виокремити основні його компоненти. Проте наявність лише пам'яток писемності давніх мов потребує більш формального підходу до однозначного розмежування елементів речення. Недоліком такого підходу є також дослідження відносин між елементами лише на рівні речення, при цьому ігноруються вищі ієрархічні рівні тексту – параграф та розділ, які дають змогу розкрити характерні риси тексту в цілому, а також представляють не лише синтагматичні, а й парадигматичні відносини між одиницями⁵⁸.

З огляду на зазначені вище проблеми, чеський дослідник М. Адам вважає, що аналіз ФПР та КД Я. Фірбаса здійснюється переважно в горизонтальній площині (синтагматичний рівень), тому під час аналізу

---

⁵⁷ Hajičová E. Вказана праця. 1994. С. 259.

⁵⁸ Gómez-González M.A. Вказана праця, 2001. С. 76.

тексту запропоновано виокремити два типи вертикальних відносин, що переплітаються між собою: кореферентні «ланцюги» та динамічно-семантичні «сліди»⁵⁹. Наведемо приклад аналізу тексту згідно з методикою М. Адама:

(7) So Joseph also went up from town of Nazareth in Galilee to Judea, to Bethlehem the town of David, because he belonged to the house and line of David. He went there to register with Mary, who was pledged to be married to him and was expecting a child. While they were there, the theme came for the baby to be born, and she gave birth to her firstborn, a son. She wrapped him in cloths and placed him in a manger, because there was no room for them in the inn. And there were shepherds living out in the fields nearby, keeping watch over their flocks at night. An angel of the Lord appeared to them, and the glory of the Lord shone around them, and they were terrified (Kohlenberger 1997, 387).

У табл. 2 кореферентні ланцюги понять Bethlehem, Mary, Joseph, позначено прописними літерами, а динамічно-семантичні сліди, що представляють власне рему, виділено курсивом.

Таблиця 2

Приклад ФПР-аналізу речення (7)

Verse	Clause	TrPr (conj)	ThPr (Set/B)	DTh (Set/B)	TrPr/Tr (Q/Pr)	RhPr (Q)	Rh/RhPr (Sp/FSp)	RhPr (Ph)	Scale
2:4	4	So1		also4 from the town of Nazareth in Galilee5	went3		to Beth- lehem6	JO- SEPH2	Pr
5	5		there3	HE1	went to register2		with MARY, who [...] 4		Q
	5a		TO HIM4	who1	was pledged2		to be married3		Q
	5b	and1	^		was expecting2		a child3		Q
6	6			While they were there1	came3			the time for the BABY to be born2	Pr
7	7	and1		she2	gave birth3		TO HER FIRST- BORN, A SON4		Q
	8 9	and1	She1 ^ HIM3	HIM3	wrapped2 placed1		in cloths4 in a manger4 because there was no room for them in the inn5		Q Q

⁵⁹ Adam M. Вказана праця, 2010. С. 132.

Отже, кореферентні ланцюги – це лінгвістичні елементи, що вказують на один і той самий лінгвістичний феномен. Тобто вони представляють індивідуальні комунікативні одиниці, що позначають одного й того ж референта. Ланцюг бере початок у рематичній сфері, переміщуючись до тематичного рівня. Якщо поняття продовжує бути залежним від контексту, то в тематичній сфері процес може продовжуватися в межах декількох дистрибуційних полів⁶⁰. У табл. 3 схематично представлено кореферентні ланцюги у їх вертикальному розташуванні.

Таблиця 3

Кореферентні ланцюги для речення (7)

JOSEPH (RhPr)	MARY (RhPr)	BABY (RhPr)	SHEPHERDS (RhPr)
↓	↓	↓	↓
HE (DTh)	SHE (DTh)	HER FIRSTBORN, A SON (Rh)	TO THEM (DTh)
↓	↓	↓	↓
TO HIM (ThPr)	SHE (ThPr)	HIM (DTh)	AROUND THEM (ThPr)
		↓	↓
		HIM (ThPr)	THEY (ThPr)

Оскільки кореферентні ланцюги відбивають у тексті вертикальні відносини, вони належать до парадигматичного рівня. Інший вид вертикальних відносин – динамічно-семантичні сліди – ґрунтується на тих зв'язках, що формуються виключно в межах одного зі слідів. Такі сліди утворюються за допомогою усіх тематичних, перехідних або рематичних елементів тексту⁶¹. Отже, рематичний слід, наприклад, становлять усі рематичні елементи, представлені в окремому аналізованому уривкові. Варто зазначити, що саме рематичні відносини представляють найбільший інтерес під час аналізу тексту. Рематичні відносини аналізованого нами уривку можна представити у такий спосіб:

(8) RhPr: Joseph → to Bethlehem → with Mary → to be married → a child → the time for the baby to be born → to her firstborn, a son → in cloths → in a manger → because there was no room for them in the inn → shepherds keeping watch over their flocks at night → An angel of the Lord → the glory of the Lord.

⁶⁰ Firbas J. Вказана праця, 1992. С. 27–29.

⁶¹ Adam M. Вказана праця, 2010. С. 135.

Рематичні сліди містять необхідну інформацію для того, щоб читач слідкував за розповіддю. Таким чином, динамічно-семантичні сліди здатні передати суть повідомлення. Вони разом із кореферентними ланцюгами утворюють вертикальне поле парадигматичних відносин.

Розробки членів Празького лінгвістичного гуртка стали свого роду переломним моментом, відкривши епоху функціонального на відміну від формального підходу у дослідженні мови. Найбільше значення мають уявлення про елементи актуального членування або ФПР – тему і рему, спроби їх розмежування з даним та новим у клаузі, а також дослідження про ступінь КД окремого елемента речення. Проте варто згадати, що неоднозначне визначення терміна «тема» фундатором теорії АЧР стало причиною неоднозначного її трактування різними школами функціоналізму, зокрема Лондонською та Нідерландською.

2. Інформаційна структура речення у концепціях Лондонської та Нідерландської шкіл функціоналізму

Серед ранніх функціональних підходів, які започаткували системну функціональну лінгвістику та вивчення ІС речення зокрема, варто наголосити на здобутках 60-х років ХХ ст., що розроблялися лінгвістами *University College London*⁶², а також на розробках 70–80-х років нідерландської школи функціональної граматики, очолюваної С. Діком⁶³, що слугували поштовхом для вивчення ІС у прагматичному аспекті. Ідеї двох шкіл, що спиралися на праці чеських функціоналістів, цілком схожі у своєму підході до дослідження мови, оскільки мають на меті дослідити, як функціонують категорії мовної системи. Вивчення мови нідерландський лінгвіст С. Дік пов'язує з аналізом того, як працює система використання природної мови, наскільки вона є успішною у процесі комунікації для мовця і слухача і що на це впливає. Він виокремлює низку параметрів, які слід урахувати у процесі комунікації: лінгвістичний, епістемічний, логічний, перцептивний та соціальний, що взаємодіють⁶⁴. Схожий підхід демонструють

---

⁶² Fawcett R. *Theory of Syntax for Systemic Functional Linguistics*. Amsterdam : John Benjamins, 2000. P. 78.

⁶³ Dik S., Hengeveld K. *The Theory of Functional Grammar: The Structure of a Clause*. Berlin : Mouton de Gruyter, 1997a. 509 p.

⁶⁴ Dik S., Hengeveld K. Вказана праця. 1997а. С. 1–2.

представники лондонської школи M. Halliday⁶⁵, A. Henrici⁶⁶, R. Huddleston⁶⁷, R. Hudson⁶⁸, досліджуючи мову не через призму людського розуму, а шляхом вивчення соціальної взаємодії⁶⁹. Як і празькі функціоналісти, вони вважали, що структура семіотичних систем, представлених у мові, демонструє високий ступінь складності⁷⁰, тому мову розглядали як комплексну систему, що складається з трьох стратумів: семантики, лексики і граматики та фонології. Відношення між трьома рівнями можна характеризувати так: семантична система закодована у лексикограматиці, а згодом «записана» на фонологічному рівні⁷¹. Синтаксис речення в межах лексико-граматичного стратуму передбачає взаємодію між конститuentами, що знаходяться на певній шкалі рангів⁷²: морфеми, слова, клаузи тощо, які формують середовище для синтагматичного аранжування⁷³. Окрім того, М. Хеллідей помітив, що структурний опис синтаксису в термінах граматичних класів та функцій, як-от суб'єкт, об'єкт тощо, є недостатнім та вперше застосував поняття «інформаційна структура речення», відповідно проводячи паралель із ФПР⁷⁴. Схожість Празької та Лондонської шкіл функціоналізму полягає також у дослідженні речення як комплексу трьох основних сфер синтаксису, у межах яких мовець повинен здійснити вибір: транзитивність (граматика досвіду), спосіб (граматика мовлення) та тема (граматика тексту)⁷⁵. Отже, вивчення мови передбачає аналіз

---

⁶⁵ Halliday M.A.K. *Introduction to Functional Grammar*. 4th ed. London : Routledge, 2013. 808 p.

⁶⁶ Henrici A. 1981. Some Notes on the Systemic Generation of a Paradigm of the English Clause. *Readings in Systemic Linguistics* / ed. by M.A.K. Halliday, J.R. Martin. Vermont : Batsford, 1981. P. 74–98.

⁶⁷ Huddleston R. On Halliday's Functional Grammar: A Reply to Martin and to Martin and Matthiessen. *Occasional Papers in Systemic Linguistics* 6. 1992. P. 197–211.

⁶⁸ Hudson R.A. *English Complex Sentences*. London : North-Holland, 1971. 387 p.

⁶⁹ Daneš F. Вказана праця. 1987. С. 41.

⁷⁰ Halliday, M.A.K. Language and Experience. *The Place of Language*. (*Educational Review*. University of Birmingham.20.2), 1969. P. 248.

⁷¹ Parret H. *Discussing Language*. The Hague, Paris : Mouton, 1974. P. 114.

⁷² Huddleston R. Further Remarks on Halliday's Functional Grammar: A Reply to Matthiessen & Martin. *Occasional Papers in Systemic Linguistics* 5. 1991. P. 75–129.

⁷³ Halliday M.A.K. Вказана праця. 2013.

⁷⁴ Halliday M.A.K. *Linguistic Studies of Text and Discourse*. London, New-York : Continuum. 2006. P. 23.

⁷⁵ Matthiessen C. M.I.M., Teruya, K., Lam, M. *Key Terms in Systemic Functional Linguistics*. London, New York : Continuum, 2010. 308 p.

двох аспектів: мова як система та як процес. Система являє собою величезну мережу взаємопов'язаних опцій: це парадигматичний нелінійний потенціал значення. Процес, своєю чергою, ототожнюється з текстом, який розуміють як мову в певному контексті, що розвивається в часі (лінійно або синтагматично). Перехід від системи до тексту відбувається у два етапи: вибір засобів вираження та процес їх реалізації у певній синтагматичній формі⁷⁶.

Завдяки текстуальним ресурсам мовець спроможний організувати ідеї, своє ставлення, тощо в самих текстах, які є когерентно зв'язаними та належать до одного контексту⁷⁷. Розгляд текстуального компоненту системи, похідними рівнями якого є тематичний та інформаційний, є найбільш суперечливим, оскільки його трактування містить значні розбіжності між Лондонською та Празькою і Нідерландською школами функціоналізму. Тематичний компонент, на думку М. Хеллідея, стосується лише клаузи, реалізуючись за допомогою послідовності елементів у реченні, а інформаційний – усього тексту (в подальших працях дискурсу) і пов'язаний передусім з інтонацією⁷⁸.

Тематичний рівень представляє організацію мовцем клаузи як повідомлення, а її базовими структурами є тема та рема. Тема розглядається у межах синтаксису та завжди знаходиться в ініціальной позиції, тобто є відправною точкою для мовця⁷⁹, а її вибір не обов'язково залежить від того, що попередньо відбувалося. Принагідно зазначимо, що В. Матезіус не ототожнював тему висловлення з його висхідною точкою. П. Фрайс у статті, присвяченій різним підходам Пражців та системно-функціональної школи М. Хеллідея, не зовсім вірно приписує В. Матезіусу змішування цих понять: «Матезіус визначав тему як те, що відоме або як мінімум, очевидно, в певній ситуації і з чого виходить мовець»⁸⁰. Ймовірно, розмите визначення теми науковцем стало причиною її неоднозначного розуміння лондонцями як висхідної точки, проте ключовим для В. Матезіуса у визначенні теми

---

⁷⁶ Henrici A. Вказана праця. 1981.

⁷⁷ Derewianka B., Jones P. *Teaching Language in Context*. Oxford : Oxford University Press, 2016. P. 30.

⁷⁸ Halliday, M.A.K. *Language Structure and Language Function*. *New Horizons in Linguistics* / ed. by J. Lyons. Harmondsworth: Penguin, 1970. P. 161.

⁷⁹ Halliday M.A.K. Вказана праця. 2013. С. 75.

⁸⁰ Fries P.H. A Personal View of Theme. *Thematic Development in English Texts* / ed. by M. Ghadessy. London : Pinter, 1995. P. 1.

висловлення є те, що вона може співпадати з його висхідною точкою, проте можливе й їх неспівпадіння, оскільки тема може бути очевидно з контексту⁸¹. На думку ж М. Хеллідея, у своїй немаркованій позиції тема вибирається з-поміж тих елементів, що є даними. Позначаючи частину повідомлення як тему, мовець подає сигнал слухачеві про його обробку. Залишок повідомлення, як і в термінології Пражців, М. Хеллідей називає ремою. Розглядаючи тему, науковець виокремлює два її види: марковану (комплемет) та немарковану. Залежності від типу речення немаркована тема представлена різними його членами. Так, для розповідного речення немаркованою вважається позиція, коли тема співпадає із суб'єктом, для імперативу така тема є, як правило, імпліцитною, у неполярних питальних реченнях вона виступає *wh*-елементом, а в полярних – фінітним вербальним елементом. У розповідних реченнях маркована тема поширена різними типами обставин. Наприклад:

(9) *On Saturday night I lost my wife.*

(10) *Win we shall.*

Тематизований комплемет (9) або предикат (10) у сучасній англійській мові є вкрай маркованими, а ініціальна позиція останнього є також незвичайною й обмежується кількома специфічними жанрами, як-от політична та релігійна риторика⁸².

У контексті дослідження тема-рематичних відношень значна увага була приділена інверсії у сучасній англійській мові. Так, інвертований порядок слів у реченні з актуалізацією об'єкта має на меті узагальнити інформацію, що зазначалася у попередньому реченні, як основну ідею повідомлення. Напр.:

(11) *We are aware of our responsibility to our critics.*

(12) *This responsibility we accept wholly.*

У питальних реченнях та імперативах структура повідомлення визначає значною мірою порядок елементів. Проте можливе порушення устанавленого порядку слів у запитаннях, таким чином, відбувається винесення високомаркованої теми вліво. Наприклад:

(13) *After tea will you tell me your story?*

---

⁸¹ Самоделкин А.А. Тема и рема в понимании Пражского лингвистического кружка и системно-функциональной школы М.А.К. Хэллiday. *Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика»*. 2017. № 1. С. 24–30.

⁸² Halliday M.A.K. Вказана праця. 2013. С. 99.

Обов'язкове розташування тематичного елемента у початковій позиції є суперечливим, на думку окремих науковців⁸³. Так, послідовник М. Хеллідея П. Фрайс наводить приклад *According to these papers, he sold the farm last year*⁸⁴, задаючись питанням, що буде темою у цьому реченні. Із позиції системно-функціонального підходу вихідним пунктом є перший елемент *according to these papers*, якщо розглядати тему виходячи суто з синтаксичної позиції. Проте реальний лінгвістичний матеріал указує на те, що тема речення не має жорсткої прив'язки до певної його частини, однак визначається контекстно і семантично⁸⁵. Отже, існує невизначеність у розумінні терміна «тема» або як «висхідної точки висловлювання», або як «те, про що речення», а отже, важливо розрізнити поняття «тема» та «предмет». Тобто найбільш дискусійним є те, чи варто визначати «тему» як щось, із чого починається речення, або як те, з чого починається речення включаючи предмет цього речення⁸⁶. Якщо розглядати термін «тема» суто із синтаксичної позиції, незрозумілим є представлення нового рівня відношень поряд із традиційним синтаксичним поділом на суб'єкт, дію, об'єкт тощо. Феномен тематичних компонентів повинен бути пов'язаний передусім із проблемою зв'язності дискурсу. А отже, когерентність дискурсивних сегментів передбачає, що мовець моделює унікальну ментальну репрезентацію з опорою на специфічні дискурсивні схеми, ядром яких виступає тема висловлення, тобто той зміст, який він має на меті передати слухачу.

Зазначимо також, що фокусування у працях системних функціоналістів на терміні «тема» призвело до відносної «зневаги» до розгляду поняття реми, водночас не дістало достатнього висвітлення питання взаємодії теми і реми у контексті декількох послідовних речень⁸⁷. Це знайшло відбиток у твердженні М. Хеллідея

---

⁸³ Gómez-González M.A. Вказана праця, 2001. С. 45.

⁸⁴ Fries P.H. Вказана праця, 1995. С. 15.

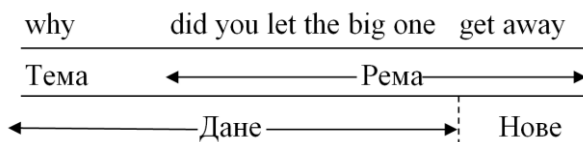
⁸⁵ Hinterhölzl R. Assertive Potential, Speaker Evidence and embedded V2. *Verb Second – Grammar Internal and Grammar External Interfaces* / ed. by H. Lohnstein, A. Tsiknakis. Berlin: Walter de Gruyter, 2020. P. 147–168.

⁸⁶ Davies M. Theme, Information and Cohesion. *Language and Function: to the Memory of Jan Firbas* / ed. by J. Hladký. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company, 2003. P. 96.

⁸⁷ Rezayi S.T., Moghani H. The Status of Theme Types and Thematic Progression Patterns in English Written Biography Texts: A Systemic Functional Approach. *Linguistics Journal*. 2018. Vol. 12. Issue 1. P. 48.

стосовно тематезації як такої, «що не залежить від того, що відбувалося раніше» у дискурсі⁸⁸, оскільки внутрішня тема-рематична система висловлення оформлюється інформаційною системою та стосується організації повідомлення з урахуванням інформації, що попередньо згадувалася або не зазначалася в тексті⁸⁹.

На відміну від граматики речення, що представляє структурний рівень, інформаційна система представляє ресурси, що впливають на плавність розгортання дискурсу, створюючи семантичні зв'язки між реченнями⁹⁰. Значення, закодоване в інформаційній структурі, що також дістала назву «дане-нове»⁹¹, може бути відновлюваним або невідновлюваним для слухача. За можливості відновити значення останнє присутнє в середовищі, а оскільки воно включає попередній текст, інформаційна структура відбиває те, про що раніше йшлося в дискурсі. Окрім того, відновлюваність у розумінні М. Хеллідея в окремих випадках відбиває усвідомлення мовцем того, що, на його думку, є відомим слухачеві. А отже, у концепції науковця інформаційний рівень включає не лише мовця, а й слухача, що знайшло відбиток не лише в працях функціоналістів, а й у роботах представників генеративної та когнітивної лінгвістики, які досліджують дискурс⁹². Співвідношення теми-реми та даного-нового можна проілюструвати у такий спосіб (рис. 4):

Рис. 4. Кореляція теми/реми з даним/новим у концепції М. Хеллідея

У своїй немаркованій позиції тема збігається з даним, але ці дві системи не є тотожними; це ж стосується співвідношення реми та

⁸⁸ Halliday M.A.K. Вказана праця, 1967. С. 37.

⁸⁹ Webster J. The Bloomsbury Companion to M.A.K. Halliday. London : Bloomsbury Publishing, 2015. P. 320.

⁹⁰ Halliday M.A.K. Вказана праця. 2013. С. 85.

⁹¹ Halliday M.A.K. Вказана праця, 1967.

⁹² Reinhart T. Interface Strategies: Optimal and Costly Computations. Cambridge MA : MIT Press, 2006. 340 p.

нового. Важливим здобутком теорії є також дослідження принципів організації актуалізованих і неактуалізованих елементів речення. Так, нова інформація не може бути переривчастою, тому можливими структурами у висловленні є такі: дана-нова, нова-дана, дана-нова-дана, але жодним чином не нова-дана-нова, що варто враховувати під час аналізу дискурсу.

Інформаційна система реалізується не лише лексико-граматично, а й інтонаційно, за допомогою синтагми⁹³, тому, услід за представниками Празького лінгвістичного гуртка науковці Лондонської школи вважають, що головною функцією інтонації є маркування мовцем даної та нової інформації⁹⁴, що є доволі вузьким розумінням у сучасних лінгвістичних дослідженнях⁹⁵. Однак попри це здобутком ранньої теорії М. Хеллідея можна вважати виокремлення фокусу у межах нової інформації, який сигналізує про кульмінацію її новизни (найбільш наголошений склад клаузи)⁹⁶. Найхарактернішою для фокусу є фінальна позиція в реченні під час позначення нового, у всіх інших випадках фокус є маркованим та експліцитно контрастним⁹⁷. Отже, клауза у своєму статусі повідомлення починається з виокремлення одного типу, тематичного, а закінчується виокремленням іншого типу, зумовленого фокусом. Проте залишається відкритим питання про кореляцію тематичного компонента та фокусу, а також даності та новизни інформації з останнім, оскільки у природній мові поширеними є випадки, коли компонент у початковій позиції не завжди інтерпретується як тема речення у розумінні М. Хеллідея. Аналіз речення *This responsibility we accept wholly* засвідчує те, що іменна група (NP) *this responsibility* може бути найбільш наголошеним елементом клаузи, а отже, виступати фокусом речення. І хоча такий елемент у більш пізніх дослідженнях дістав назву «маркований інформаційний фокус»⁹⁸, який асоціюють із контрастом, такі приклади є недостатньо висвітленими у працях дослідника.

---

⁹³ Halliday M.A.K. Вказана праця. 2013. С. 89.

⁹⁴ Henrici A. Вказана праця. 1981.

⁹⁵ Szendrői K. Focus and the interaction between syntax and pragmatics. *Lingua* 114, 2004. P. 229–254.

⁹⁶ Halliday, M.A.K. English Intonation as a Resource for Discourse. *Beitraege zur Phonetik und Linguistik* 48 (Festschrift in Honour of Arthur Delbridge). 1985. P. 111–117.

⁹⁷ Halliday M.A.K. Вказана праця. 2013. С. 90–91.

⁹⁸ Krifka M., Musan R. The Expression of Information Structure. Berlin : Walter de Gruyter, 2012. 468 p.

Таким чином, у своєму підході до аналізу ФПР представники Лондонської школи відходять від основних ідей актуального членування речення В. Матезіуса, оскільки прив'язують тему до синтаксичної позиції, порушуючи головний принцип Пражців, що зводиться до того, що залежно від конкретної (зумовленої контекстом) ситуації одне й те саме речення може мати різну темарематичну структуру. Незважаючи на схожість використання термінологічного апарату, обидві школи наділяють його різним понятійним обсягом, що передусім пов'язано з використанням цих термінів по відношенню до різних рівнів. Тоді як для В. Матезіуса і його послідовників тема і рема є функціональними елементами, зумовленими контекстом, для М. Хеллідея і представників системного функціоналізму ці поняття розглядаються як структурні елементи для одного речення, що є ізольованим. Варто також зауважити, що дослідження переважно ґрунтуються на матеріалі сучасної англійської мови, тому виокремлення фокусу в інформаційній структурі речення пов'язують суто з інтонацією, тоді як маркерами фокусу поряд із просодичними засобами можуть виступати і граматичні, як-от порядок слів або частки в різних мовах світу⁹⁹.

У концепції С. Діка знаходимо синтез двох підходів під час розгляду ключових компонентів ІС речення: теми та фокусу. Поняття «тема», або в його термінології «топiк», розглядається в аспекті приписування прагматичних функцій у самій клаузі¹⁰⁰. Топікальність визначається подібно до терміна «тема» у Пражців як «речі, про які ми говоримо». Фокальність, як і у М. Хеллідея, «характеризує найважливіші або найбільш виражені частини того, що ми говоримо про топiк»¹⁰¹. Показово, що в межах топікальності і фокальності прагматична функція топіку і фокусу може бути приписана окремим конститuentам лише за наявності певного прийому, під яким розуміється «спеціальна форма, маркер, лінійна позиція в клаузі, просодична модель» тощо¹⁰². Варто звернути увагу

---

⁹⁹ Devine A.M., Stephens L.D. *Pragmatics for Latin: From Syntax to Information Structure*. Oxford : Oxford University Press, 2019. 200 p.

¹⁰⁰ Dik S., Hengeveld K. Вказана праця. 1997a. С. 310.

¹⁰¹ Dik S., Hengeveld K. *The Theory of Functional Grammar: Part 2: Complex and Derived Constructions*. Berlin : Mouton de Gruyter, 1997b. 477 p.

¹⁰² Butler C.S. *Structure of Founction – A Guide to Three Major Structural-Functional Theories. Part 1. Approaches to Simple Clause*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2003. P. 62.

на ієрархію топіка і фокусу, оскільки вони визначаються залежно від розгортання дискурсу. Ієрархія топіків виглядає так: новий топік (уведення топіку у дискурс), даний топік (інформація, що зазначалася попередньо у дискурсі), суб-топік (інформація, яку виражають конститuentи, що відносяться до даного топіку, але не зазначалися раніше, проте пов'язані з ним як от *a car, a steering wheel*). Запропонований аналіз ієрархічних відношень для топіка тісно переплітається з концепцією М. Адама про «корелативні ланцюги» і «семантичні сліди», оскільки під час зазначення певного лексичного елемента відбувається активація не лише окремого слова, а й самої ситуації та її учасників¹⁰³. У подальшому такий принцип побудови тема-рематичних відношень набув широкого поширення у комп'ютерній та корпусній лінгвістиці для автоматичної побудови концептуальних графів^{104 105}.

Фокальна інформація стосується тих змін, які мовець намагається здійснити в прагматичній інформації слухача, що може проявлятися в різних формах: доповнення (ADD) до тієї інформації, якою володіє слухач, або заміна (REPLACE) інформації/її частини, вже відомої слухачу¹⁰⁶. Також важливою є ідентифікація двох базових параметрів для фокусу, які дають змогу виокремити його типи. Перший параметр пов'язаний зі сферою дії фокусу: *term focus*, представлений партиципантом або адвербом (14), *verb focus*, що виражається дієслівною лексемою (15) та *operator focus*, виражений предикативним оператором, наприклад допоміжним дієсловом (16).

(14) They will eat the salad. What will they eat?

(15) They will eat the salad. They will treat the salad!?

(16) They will eat the salad. Why don't they eat the salad?

Другий параметр пов'язаний із комунікативною спрямованістю фокусу¹⁰⁷. Так, якщо фокус має на меті заповнити певну інформаційну лауну, у концепції С. Діка такий фокус дістав назву

---

¹⁰³ Adam M. Вказана праця, 2010.

¹⁰⁴ Андрушенко Е.Ю. Многокритериальный анализ информационной структуры среднеанглийского простого предложения. *Вісник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3. Філалогія. Педагагіка. Псіхалогія*. 2014. № 1(171). С. 49–54.

¹⁰⁵ Андрушенко О.Ю. Теорія інформаційної структури речення: проблеми та перспективи сучасного розвитку. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 2(68). С. 33–37.

¹⁰⁶ Dik S., Hengeveld K. Вказана праця. 1997а. С. 326.

¹⁰⁷ Krifka M., Musan R. Вказана праця, 2012. С. 73.

assertive (17), водночас для вираження контрастної інформації науковець використовує термін *contrastive focus* (18).

(17) They will bring a salad. What will they bring along?

(18) No, it's a salad they will bring. Will they bring the dessert, then?

Зазначимо, що виокремлення різних типів фокусу, з огляду на його комунікативну спрямованість, є важливим кроком у функціональній граматиці, оскільки на противагу попереднім дослідженням фокус розглядався лише в термінах маркованості та немаркованості залежно від позиції в реченні, хоча, ймовірно, фокус не варто розглядати лише в окресленій бінарній опозиції.

Проблемним також убачасмо розгляд топіка в прагматичному аспекті, що призводить до змішування двох рівнів інформаційної структури: власне топіка і фокусу та даності і новизни інформації для дискурсу. З огляду на перехрещення різних рівнів, відкритим у концепції С. Діка залишається питання збігу топіка та фокусу в межах одного й того самого елемента речення, що можна проілюструвати на прикладах (19a)–(19b).

(19a) My CAR broke down.

(19b) My car BROKE down.

У першому випадку, *my car* є топіком речення, а дієслово – фокусом, проте наголос на NP *my car* представляє її і як топік речення (те, про що йдеться в дискурсі), і як фокус – найважливішу частину, що є інтонаційно маркованою. Щоб уникнути такої неоднозначності під час аналізу, топік і фокус доцільно розглядати як елементи різних рівнів.

Як бачимо, наукова функціональна парадигма підготувала потужні теоретичні засади для формулювання основних положень теорії інформаційної структури речення, що сприяло дослідженню мови не як сукупності окремих речень, а як єдиного механізму, що функціонує у дискурсі (тексті). Відзначимо значний внесок у теорію ІС у представників Лондонської школи, які вперше вводять у вжиток поняття інформаційної структури. Проте розгляд компонентів ІС речення був здійснений ними дещо механістично в окресленій парадигмі, з опорою на синтаксичну позицію елемента в реченні. Попри це іншим здобутком лондонців є виокремлення поняття «фокус», що уможливило формальне розмежування компонентів ІС не лише на основі синтаксичних позицій, а й на підґрунті інтонаційного малюнка клаузи. Подальші дослідження в лоні Нідерландської школи, що продовжили традиції Пражців, дали можливість розглянути ієрархію тематичних та фокусувальних

компонентів, що зумовило пояснення принципів аранжування елементів у реченні з урахуванням їх активації у попередньому дискурсі. Це мало великий вплив на розроблення алгоритмів автоматичної побудови концептуальних графів, що широко застосовується в комп'ютерній та корпусній лінгвістиці під час аналізу інформаційної структури речення.

ВИСНОВКИ

Уперше системне вивчення ІС речення знайшло відбиток у працях представників Празького лінгвістичного гуртка, які ввели у науковий обіг поняття актуального членування або функціональної перспективи речення. Незважаючи на спроби розмежування таких компонентів інформаційної структури речення як дане/нове та тема/рема (топік/коментар), такі методики носили інтуїтивний характер та потребували подальшої формалізації.

Вивчення мови з урахуванням соціальної взаємодії притаманне представникам Нідерландської та Лондонської шкіл функціоналізму. Так, уперше було запропоновано термін «інформаційна структура речення», яка реалізується на різних рівнях: тематичному, що стосується лише клаузи, та інформаційному, пов'язаному з усім текстом. Топік-коментар відносилися до рівня речення, тоді як даність/новизна стосувалися тексту в цілому. Дослідники обох шкіл чільну увагу присвятили виокремленню фокусу як найбільш маркованої інформації в реченні. Лондонська школа підготувала потужні теоретичні засади для формулювання основних положень теорії інформаційної структури, однак окремі її аспекти носять механістичний характер. Зокрема, це стосується топіка як облігаторного ініціального компонента речення.

Серед основних здобутків представників Нідерландської школи відзначимо запропоновану ієрархію топікальних і фокусувальних компонентів речення, зважаючи на ступінь їх активації у дискурсі (тексті). Це сприяло поясненню принципів аранжування елементів у реченні та мало великий вплив на досягнення у галузі корпусної та комп'ютерної лінгвістики, зокрема під час розроблення алгоритмів автоматичної побудови концептуальних графів, що застосовуються для аналізу інформаційної структури речення.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні описано основні функціональні підходи до аналізу інформаційної структури (ІС) речення, що є одним із ключових понять

під час дослідження принципів організації інформації у висловленні або реченні з урахуванням ситуації у дискурсі. Системне вивчення ІС знайшло відбиток у теорії праязких функціоналістів, які ввели в науковий обгг поняття АЧР або ФПР, компонентами яких є дане/нове та тема/рема (топiк/коментар). Це слугувало потужним поштовхом для розгляду АЧР у лоні Нiдерландської та Лондонської шкiл функціоналізму. Саме представники останнього пiдходу, проводячи паралель мiж АЧР та ФПР, запропонували термiн «iнформацiйна структура речення» та розглянули основнi її компоненти. Дослiдники обох згаданих шкiл чiльну увагу придiлили виокремленню фокусу як найбiльш маркованої iнформацiї в реченнi, розмежувавши дану/нову iнформацiю, визначивши iєрархiю топiка та фокусу як окремих рiвнiв ІС. Це дало можливiсть пояснити принципи розташування елементiв у реченнi та мало великий вплив на здобутки у галузi корпусної та комп'ютерної лiнгвiстики.

Лiтература

1. Андрушенко Е.Ю. Многокритериальный анализ информационной структуры среднеанглийского простого предложения. *Вестник Гродзенскага дзяржаўнага унiверситэта iмя Янкі Купалы. Серыя 3. Фiлалогiя. Педагогiка. Псiхалогiя*. 2014. № 1(171). С. 49–54.
2. Андрушенко О.Ю. Теорiя iнформацiйної структури речення: проблеми та перспективи сучасного розвитку. *Вiсник Житомирського державного унiверситету iменi Iвана Франка*. 2013. Вип. 2(68). С. 33–37.
3. Гуревич В.В. Теоретическая грамматика английского языка. Сравнительная типология английского и русского языков. Москва : ФЛИНТА, 2017. 168 с.
4. Загнiтко А., Монастирецька Г. Лiнгвiстика тексту. Донецьк : ДонНУ, 2009. 164 с.
5. Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. Москва : ФЛИНТА, 2011. 240 с.
6. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва : Эдиториал УРСС, 2009. 352 с.
7. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1981. 285 с.
8. Крушельницкая К.Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. Москва : ЛКИ, 2008. 272 с.

9. Мельчук И.А. Язык: от смысла к тексту. Москва : Языки славянской культуры, 2012. 176 с.

10. Падучева Е.В. Коммуникативная структура и линейно-акцентные преобразования предложения (на материале русского языка). *Архитектура клаузы в параметрических моделях: синтаксис, информационная структура, порядок слов* / под. ред. А.В. Циммерлинг, Е.А. Лютикова. Москва : Языки славянской культуры. 2016. С. 25–75.

11. Самоделкин А.А. Тема и рема в понимании пражского лингвистического кружка и системно-функциональной школы М.А.К. Хэллдея. *Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика»*. 2017. № 1. С. 24–30.

12. Сиротина О.Б. Порядок слов в русском языке. Москва : Либроком, 2013. 176 с.

13. Слюсарева Н.А. Категориальная основа тема-рематической организации предложения. *Вопросы языкознания*. 1986. № 4. С. 3–15.

14. Слюсарь Н.А. На стыке теорий: грамматика и информационная структура в русском и других языках. Москва : УРСС, 2009. 415 с.

15. Шелякин М.А. Функциональная грамматика русского языка. Москва : Русский язык, 2001. 288 с.

16. Янко Т.Е. Коммуникативные стратегии русской речи. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 384 с.

17. Adam M. Structural Dichotomy in the Theory of Functional Sentence Perspective. *The Prague School and Theories of Structure* / ed. by M. Procházka et al. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht Unipress, 2010. P. 129–142.

18. Beneš E. On Two Aspects of Functional Sentence Perspective. *Travaux linguistiques de Prague*. Prague: Academia. 1968. Vol. 3. P. 267–274.

19. Butler C.S. Structure of Function – A Guide to Three Major Structural-Functional Theories. Part 1. Approaches to Simple Clause. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company, 2003. 573 p.

20. Daneš F. An Instance of Prague School Methodology: Functional Analysis of Utterance and Text. *Method and Theory in Linguistics* / ed. by Garvin, P.L. The Hague: Mouton, 1970. P. 132–140.

21. Daneš F. Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text. *Papers on Functional Sentence Perspective* / ed. by F. Daneš. Berlin : Mouton de Gruyter, 2015. Pp. 106–129.

22. Daneš F. On Prague School Functionalism in Linguistics. *Functionalism in Linguistics* / ed. by R. Dirven, V. Fried. Amsterdam: Benjamins, 1987. P. 3–39.
23. Daneš F. Papers on Functional Sentence Perspective. The Hague: Mouton, 1974. 222 p.
24. Davies M. Theme, Information and Cohesion. *Language and Function: to the Memory of Jan Firbas* / ed. by J. Hladký. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company, 2003. P. 89–110.
25. Dehe N. Particle Verbs in English: Syntax, Information Structure, and Intonation. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2002. 305 p.
26. Derewianka B., Jones P. Teaching Language in Context. Oxford: Oxford University Press, 2016. 368 p.
27. Devine A.M., Stephens L.D. Pragmatics for Latin: From Syntax to Information Structure. Oxford: Oxford University Press, 2019. 200 p.
28. Dik S., Hengeveld K. The Theory of Functional Grammar: Part 1: The Structure of a Clause. Berlin: Mouton de Gruyter, 1997a. 509 p.
29. Dik S., Hengeveld K. The Theory of Functional Grammar: Complex and Derived Constructions. Part 2. Berlin: Mouton de Gruyter, 1997b. 477 p.
30. Fawcett R. Theory of Syntax for Systemic Functional Linguistics. Amsterdam: John Benjamins, 2000. 360 p.
31. Firbas J. Collected Works of Jan Firbas: Volume One (1951–1967) / edited by A. Svoboda, J. Chamonikolasová, L. Urbanová. Brno: Masaryk University Press, 2010. 384 p.
32. Firbas J. On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis. *Linguistiques de Prague*. 1964. Vol. 1. P. 267–280.
33. Firbas J. Thoughts on the Communicative Function of the Verb in English, German and Czech. *Brno Studies in English*. 1959. Vol. 1. P. 34–65.
34. Firbas J. Functional Sentence Perspective and Spoken Communication. Cambridge: CUP, 1992. 240 p.
35. Fries P.H. A Personal View of Theme. *Thematic Development in English Texts* / ed. by M. Ghadessey. London: Pinter, 1995. P. 1–19.
36. Gómez-González M.A. The Theme-Topic Interface: Evidence from English. Amsterdam: John Benjamins, 2001. 431 p.
37. Hajičová E. Theoretical Description of Language as a Basis of Corpus Annotation: The Case of Prague Dependency Treebank. *Prague Linguistic Circle Papers. Vol. 4* / ed. by E. Hajičová, P. Sgall, J. Hana. Amsterdam: John Benjamins, 2002. P. 111–127.

38.Hajičová E. Information Structure from the Point of View of the Relation of Function and Form. *The Prague School and Theories of Structure* / ed. by M. Procházka et al. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2010. P. 107–126.

39.Hajičová E. Topic/Focus Related Research. *The Prague School of Structural and Functional Linguistics: A Short Introduction* / ed. by Ph. Luelsdorff. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1994. P. 245–275.

40.Hajičová E., Sgall P. Degrees of Contrast and the Topic-Focus Articulation. *Information Structure – Theoretical and Empirical Aspects* / ed. by A. Steube. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2004. P. 1–13.

41.Halliday M. Notes on Transitivity and Theme in English. *Journal of Linguistics* 3. 1967. Part 1 and 2. P. 37–81; P. 199–244.

42.Halliday M.A.K. English Intonation as a Resource for Discourse. *Beitraege zur Phonetik und Linguistik* 48. 1985. P. 111–117.

43.Halliday M.A.K. Introduction to Functional Grammar. 4th ed. London: Routledge, 2013. 808 p.

44.Halliday M.A.K. Language and Experience. *The Place of Language. (Educational Review. University of Birmingham.20.2)*. 1969. P. 95–106.

45.Halliday M.A.K. *Structure and Language Function. New Horizons in Linguistics* / ed. by J. Lyons. Harmondsworth: Penguin, 1970. P. 140–165.

46.Hasan R., Fries P. H. Reflections on Subject and Theme: An Introduction. *On Subject and Theme: A Discourse Functional Perspective* / ed. by R. Hasan, P.H. Fries. Amsterdam: John Benjamins, 1995. P. xiii–xiv.

47.Henrici A. 1981. Some Notes on the Systemic Generation of a Paradigm of the English clause. *Readings in Systemic Linguistics* / ed. by M.A.K. Halliday, J.R. Martin. Vermont: Batsford, 1981. P. 74–98.

48.Hinterhölzl R. Assertive Potential, Speaker Evidence and Embedded V2. *Verb Second – Grammar Internal and Grammar External Interfaces* / ed. by H. Lohnstein, A. Tsiknakis. Berlin: Walter de Gruyter, 2020. P. 147–168.

49.Hudson R.A. English Complex Sentences. L.: North-Holland, 1971. 387 p.

50.Huddleston R. Further Remarks on Halliday's Functional Grammar: A Reply to Matthiessen & Martin. *Occasional Papers in Systemic Linguistics* 5. 1991. P. 75–129.

51.Huddleston R. On Halliday's Functional Grammar: A Reply to Martin and to Martin and Matthiessen. *Occasional Papers in Systemic Linguistics* 6, 1992. P. 197–211.

52. Koktova E. *Word-Order Based Grammar*. Berlin: de Gruyter, 1999. 389 p.
53. Krifka M. Basic Notions of Information Structure. *Acta Linguistica Hungarica*. Vol. 55. No 3/4, 2008. P. 243–276.
54. Krifka M., Musan R. *The Expression of Information Structure*. Berlin: Walter de Gruyter, 2012. 468 p.
55. Mathesius V. Funkční lingvistika. *Sborník přednášek pronesených na Prvém sjezdu československých profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.-7. dubna 1929*. P. 118–130.
56. Matthiessen C. M.I.M., Teruya K., Lam M. *Key Terms in Systemic Functional Linguistics*. London, New York: Continuum, 2010. 308 p.
57. Parret H. *Discussing Language*. The Hague, Paris: Mouton, 1974. 384 p.
58. Ping A. *Theme and Rheme: An Alternative Account (European University Studies)*. Bern, Berlin: Peter Lang, 2004. 329 p.
59. Reinhart T. *Interface Strategies: Optimal and Costly Computations*. Cambridge MA: MIT Press, 2006. 340 p.
60. Rezayi S.T., Moghani H. The Status of Theme Types and Thematic Progression Patterns in English Written Biography Texts: A Systemic Functional Approach. *Linguistics Journal*. 2018. Vol. 12. Issue 1. P. 45–69.
61. Rizzi L. Locality and left periphery. *Structures and Beyond. The Cartography of Syntactic Structures / ed. by A. Belletti*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 223–251.
62. Sornicola R. Interaction of Syntactic and Pragmatic Factors on Basic Word Order in the Languages of Europe. *Pragmatic Organization of Discourse in the Languages of Europe / ed. by G. Bernini, M.L. Schwartz*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2011. P. 357–543.
63. Svoboda A. České slovosledné pozice z pohledu aktuálního členění. *Slovo a slovesnost*. 1984. Ročník 45, číslo 1. s. 22–34.
64. Svoboda A. *Diatheme. A Study in Thematic Elements, Their Contextual Ties, Thematic Progressions and Scene Progressions Based on a Text from Aelfric*. Brno: Univ. J.E. Purkyně, 1981. 204 p.
65. Szendrői K. Focus and the Interaction Between Syntax and Pragmatics. *Lingua*. 2004. 114. P. 229–254.
66. Thomas M. *Formalism and Functionalism in Linguistics: The Engineer and the Collector*. New York: Routledge, 2021. 118 p.

67. Vallduvi E. The Informational Component. Doctoral Dissertation / E. Vallduvi. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1990. 217 p.

68. Webster J. The Bloomsbury Companion to M. A. K. Halliday. London: Bloomsbury Publishing, 2015. 512 p.

Information about the author:

Andrushenko Olena Yuriivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor,

Doctoral Candidate at the Department of Finno-Ugrian Philology

Kyiv National Linguistic University

73, Velyka Vasylykivska str., Kyiv, 03150, Ukraine